

Sammanfattning

Denna rapport följer upp och utvärderar de sammantagna insatserna mot svartsprit som bedrevs under treårsperioden 1998-2000. Det mesta av insatserna bedrevs av OAS (Oberoende Alkoholsamarbetet) som var en kommitté som tillsattes av regeringen 1997. I OAS ingick representanter från olika statliga myndigheter och andra organ, som till exempel alkohol- och försäkringsbranschen. OAS hade flera olika syften men som det utvecklades sig kom det mesta av arbetet att rikta in sig på att motverka konsumtionen av illegalt tillverkad och insmugglad alkohol.

OAS bedrev i omgångar informations- och opinionsinsatser mot illegal alkoholhantering, speciellt svartsprit, och andra aktörer, både myndigheter inom OAS (exempelvis polis och tull) och andra på lokal-regional nivå, genomförde nya, eller förstärkta, insatser mot svartsprit. De övergripande målen med de sammantagna insatserna mot svartsprit var att minska tillgången på svartsprit, att förändra attityderna till svartsprit i mer negativ riktning och, framför allt, att minska konsumtionen av svartsprit. I syfte att följa upp och utvärdera insatserna tillsattes en fristående forskargrupp som benämndes KAMEL-gruppen. I denna rapport har de mål som fastställdes följts upp och insatserna under perioden 1998 till 2000 utvärderats.

Uppföljningen visar klart på en betydande minskning av andelen svartspritkonsumenter och av den konsumerande mängden svartsprit. Denna nedgång gäller för alla studerade grupper: bland män och kvinnor, i olika åldersgrupper, bland små-, måttlighets- och storkonsumenter, i olika sysselsättnings- och utbildningsgrupper samt i olika regioner.

Denna minskning tycks ha ägt rum under en period med endast små förändringar i attityderna till och tillgången på svartsprit. I rapporten diskuteras olika tolkningar av den minskade svartspritskonsumtionen och speciellt vilken betydelse insatserna kan ha haft för denna nedgång. Det är möjligt för betenden att förändras utan att detta föregås av förändrade attityder. Svartspritskonsumtionen kan alltså ha minskat utan att detta satt några djupare spår i människors (mätbara) inställning till svartsprit. Det är inte möjligt att direkt kausalt koppla nedgången i svartspritskonsumtionen till svartspritsinsatserna 1998 till 2000. Ett skäl är att en minskning i andelen svartspritskonsumenter och i konsumtionen av svartsprit kunde uppmätas redan mellan 1996 och 1998. Nedgången fortsatte därefter under insatsperioden. Andelen svartspritskonsumenter fortsatte också att sjunka även efter år 2000.

Att det är svårt i denna form av utvärdering att påvisa ett kausalsamband betyder emellertid inte att insatserna mot svartsprit varit onödiga. Sannolikt gav insatserna ytterligare motiv till en förändring som kan ha haft sin grund i andra orsaker. Svartspritsinsatserna, och främst opinionsinsatserna, kan alltså ha förstärkt en redan pågående nedåtgående trend i bruket av svartsprit.

Andra tänkbara förklaringar till nedgången diskuteras också. Den kanske viktigaste har med konjunkturen att göra. Ökningen av andelen svartspritskonsumenter ägde rum under en period i början av 1990-talet då Sverige upplevde en kraftig lågkonjunktur och minskningen under en period med högkonjunktur. Det är möjligt att folk valde att köpa sin sprit legalt på annat håll, exempelvis på Systembolaget, när ekonomin så tillät. Systembolagets spritförsäljning sjönk dock även den under slutet av 1990-talet, men det är möjligt att nedgången annars skulle varit än större om svartspritskonsumtionen fortsatt vara lika hög som tidigare. Viktigt att påpeka är dock att konsumtions-trenderna för de olika spritdelmängderna (sprit köpt på Systembolaget, på restauranger, privatinförd sprit och svartsprit) inte visade på några tydliga substitutionseffekter. Den minskade svartspritskonsumtionen var alltså inte enbart resultatet av en substitution från svartsprit till annan sprit (exempelvis privatinförd sprit eller Systembolagssprit).

Sammanfattningsvis visar denna studie följande:

- Konsumtionen av svartsprit minskade under insatsperioden 1998 och 2000 men även före insatserna (1996-1998). Andelen svartspritskonsumenter fortsatte att sjunka även efter insatsperioden.
- Attityderna till svartsprit visar små förändringar i riktning mot en något mer negativ inställning. Nedgången är dock så pass liten att den inte mer än marginellt, och då i första hand i åldersgruppen 16-24 år, kan förklara nedgången i bruket av svartsprit.
- Tillgången på svartsprit var sannolikt relativt oförändrad under insatsperioden och kan därför inte förklara den minskade svartspritskonsumtionen.
- Svartspritsinsatserna kan ha bidragit till att förstärka den redan påbörjade minskningen i svartspritskonsumtionen, men i så fall sannolikt i kombination med andra faktorer, såsom konjunkturuppgången i slutet av 1990-talet. Högkonjunkturen i slutet av 1990-talet kan ha bidragit till att folk istället för svartsprit valde att köpa sprit på Systembolaget, eller möjligen privatinförd alkohol.
- Trots detta rör det sig dock inte enbart om en substitution av svartsprit mot annan sprit. Den totala spritkonsumtionen sjönk under den aktuella perioden och det mesta av denna nedgång svarade den minskade svartspritkonsumtion för.